

DĖL MAŽVYDO KATEKIZMO TARMĖS LOKALIZACIJOS

VL. GRINAVECKIS

§ 1. Kad Mažvydo Katekizmo kalba yra žemaitiška, niekam dėl to nekyla abejonės, tačiau tikslesnis Katekizmo tarmės žemaičių plote lokalizavimas ligi šiol dar tebėra problema. Mažvydo Katekizmo kalba yra jau tyrinėta daugelio žymių kalbininkų. Žinomas lingvistas Chr. Stangas yra parašęs plačią ir išsamią studiją¹, kurioje susumuoti ir ankstesni pirmosios lietuviškos knygos kalbos tyrinėjimai. Šis Chr. Stango darbas yra susilaukęs kuo teigiamiausio įvertinimo kaip lietuvių, taip ir kitų tautų bei kraštų kalbininkų tarpe. Paskutiniu metu Chr. Stango studijos apie Mažvydo Katekizmo kalbą teigiamąsias puses, pateikdamas ir kitų kalbininkų nuomonę, yra iškėlęs ir apibendrinęs J. Senkus savo straipsnyje „Pirmosios lietuviškos knygos tarmė“². Prie teigiamo Chr. Stango darbo vertinimo reikia prisidėti, nes minimoje jo studijoje Mažvydo Katekizmo kalba iš tikrųjų yra aprašyta išsamiai ir vykusiai sulyginata su dabartiniais žemaičių ir kitų lietuvių kalbos tarmių atitikmenimis, todėl darbas turi didžiulę vertę istorinei lietuvių kalbos dialektologijai.

§ 2. Chr. Stangas yra bandęs tiksliau lokalizuoti Mažvydo Katekizmo tarmę žemaičių plote. Jis, remdamasis Mažvydo tarmės ypatybių identifikavimu su dabartinėmis žemaičių tarmės ypatybėmis, mano Mažvydą esantį kilusį iš šiaurės vakarų žemaičių ploto, t. y. iš dounininkų (telšiškių) patarmės, išskyrus patį šiaurės vakarų kampą (Darbėnai, Salantai, Lenkimai, Kartena, Plungė, Mažeikiai)³. Kuo remiamasi, kildinant Mažvydą iš dounininkų ploto? Štai tie argumentai:

a) Senoviniai žodžio galo junginiai *-en*, *-jân* Mažvydo tarmėje yra išvirtę e (Mažvydas rašo *-i*, *-ij*, *-y*, pvz.: *baisumij*, *dąngugi*, *schimty*; *stiprij*~*stipria*)⁴.

b) Mažvydas vartoja formą *devė* (*dewe*). Chr. Stangas yra nustatęs šias *devė* vartojimo vietas: Teneniai, Švėkšna, Vieškėnai, Telšiai, Pike-

¹ Zr. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas von Chr. S. Stang, Oslo, 1929 (toliau — Chr. Stang Mažv.).

² Zr. J. Senkus, Pirmosios lietuviškos knygos tarmė. — Lietuvių kalbotyros klausimai, t. I, Vilnius, 1947, p. 67—83.

³ Chr. Stang Mažv., p. 172 (§ 336).

⁴ Ten pat, § 53; § 333, 1.

liai, Plungė, Šatės, Rietavas, Seda, Mažeikiai, Alsėdžiai, Nevarėnai, Kuliai, Endriejavas, Klaipėda, Priekulė. Formą *dave* vartojančios šios žemaičių vietos: Karklėnai, Šilalė, Pašilė, Žvingiai, Kelmė, Kražiai, Eržvilkas, Kartena, Mosėdis, Salantai, Budriai, Darbėnai⁵. Vadinasi, Mažvydas turi būti kilęs iš to ploto, kur vartojama forma *devę*.

c) Dūnininkų *ī, ū*, atliepantieji literatūros kalbos *ie, uo*, Mažvydo laikais jau buvę. Kadangi Mažvydas *ī, ū* nevartoja, vadinasi, jis negali būti dūnininkas.

§ 3. Mažvydas negalys būti ir donininkas (klaipėdiškis)⁶, kaip manė A. Sleicheris, nes:

a) Nerasta Karaliaučiaus archyvuose dokumentų, rodančių Mažvydo kilimą iš Prūsų Lietuvos.

b) „Euangelias bei Epistolas“ prakalboje Vilentą Mažvydas vadina „frater patruelis“, o Vilentas, t. y. Mažvydo pusbrolis, buvo bajoras, vadinasi, ne iš klaipėdiškių (nes Rytų Prūsijoje bajorų nebuvo).

c) Mažvydas vartoja daug polonizmų. Jei būtų kilęs iš Prūsų Lietuvos, tai būtų vartojęs daugiau germanizmų, o ne polonizmų.

d) Giesmėje Ambraziejaus (Giesmė S. Ambraszeijaus... Isgulditas per M. Mossvida Waitkuna 1549) Mažvydas vartoja tėvavardį Vaitkūnas. Tėvavardžiai Rytų Prūsijos dokumentuose nesutinkami, kai tuo tarpu Lietuvos XVI a. pradžios dokumentuose jų apstu.

e) Mažvydas vartoja mėnesių pavadinimus *kovas, balandis*, kurie Prūsų Lietuvoje niekada nebuvo vartojami.

f) Mažvydas viename laiške sakosi „non calleo aliquantulum germanicè...“ Būdamas kilęs iš klaipėdiškių ir dar studijavęs Karaliaučiuje, turėtų mokėti vokiškai.

§ 4 a) Tuo metu, kai Chr. Stangas rašė minėtą studiją apie M. Mažvydo Katekizmo kalbą (išleista 1929 m.), lietuvių kalbos tarmės, ypač žemaičių tarmė, buvo mažai ištyrinėtos. Šiandien, jau gerokai į priekį pasistūmėjus žemaičių tarmių tyrinėjimams, galima patikslinti kai kuriuos anksčiau atliktus Mažvydo, žinoma, ir kitų rašytojų, raštų kalbos sugretinimus su šiandieninėmis tarmėmis.

b) Vienas iš svarbiausiųjų kalbos faktų, rodančių Mažvydo tarmę, yra afrikatų *č, dž < tj, dj* vartojimas žodžio gale. Katekizmo kalboje afrikatų *č, dž < tj, dj* žodžio gale nėra prieš trumpąjį *a* ir prieš *an*. Tačiau prieš *ā* Katekizmo kalboje afrikatos ištiesai vartojamos⁷. Tuo tarpu Chr. Stango nurodomas Mažvydo tarmės plotas priklauso vidurio žemaičiams, kurie, kaip žinoma, afrikatų nekirčiuotame žodžio gale prieš *a* neturi. Galėtų kas manyti, kad Mažvydas čia afrikatas prieš *a* vartoja aukštaičių tarmės pavyzdžiu. Dėl visa ko priimkime tokią nuomonę. Tačiau susiduriame su kitu dalyku, kuris griežtai prieštarauja tokiai nuomonei. Mat, Mažvydo laikais afrikatų atsiradimo laikas žemaičių tarmėje

⁵ Ten pat, § 333, 2.

⁶ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, Kaunas, 1922, p. XI—XIV.

⁷ Zr. Chr. Stang Mažv., p. 54—55 (§ 28), 161 (§ 330), p. 80 (§ 56).

jau buvo praėjęs. Vadinasi, tuo metu turėjo būti susiformavę ne tik afrikatų dėsniai žemaičių tarmėje, bet ir kiti garsų pakitimai, susiję su afrikatų *č*, *dž* < *tj*, *dj* atsiradimu ar neatsiradimu. Vidurio žemaičių afrikatų prieš *ā* žodžio gale neatsirado todėl, kad tas ilgasis *a* sutrumpėjo ir supriešakėjo. Toks *ā* žodžio gale vidurio žemaičiuose sutrumpėjimas ir supriešakėjimas Mažvydo laikais jau turėjo būti. Tuo tarpu Mažvydo Katekizme ilgasis *ā* nekirčiuotame žodžio gale ištaisai žymimas *a*: *tre-czia* ~ *trečio*, *negaleczia* ~ *negalencio*, *szemaiczia*, *nareia* ~ *norėjo*⁸. Negali būti, kad savo tarmės *e* šiuo atveju Mažvydas būtų pakeitęs *a*, nes niekur kitur jis to nedaro, sakysim, nekeičia *e* < *a* (trumpojo)⁹. Vadinasi, pagal afrikatų vartojimą Mažvydas negali būti dūnininkas (nes pagal afrikatas jie priklauso pajūrio ir vidurio žemaičiams), negali būti ir šiaurės vakarų dūnininkas, kur nekirčiuoti *-tjā*, *-djā* > *-te*, *-de* : *gāidē* ~ *gaidžio*, *pātes* ~ *pāčios*.¹⁰ Pagal afrikatų vartojimą Mažvydas negali būti kilęs ir iš šiaurinio dūnininko kampo iki Priekulės, nes čia irgi prieš senąjį ilgąjį *ā* nekirčiuotame žodžio gale afrikatų nevartojama¹¹. Kaip Chr. Stangas yra nustatęs, Mažvydas senuosius *-en*, *-jan* žodžio gale tarė *-ę* (rašė *i*). Pagal šią ypatybę Mažvydo tarmė negali būti pietryčių žemaičių — į pietus nuo linijos Ž. Naumiestis, Pajūris, Vytogala, Karyznų k. (4 km. į vakarus nuo Kražių), Vaiguva, Saukėnai, Kurtuvėnai.

§ 5. Pagal *-tjan* > *te* Mažvydo Katekizmo tarmė negali priklausyti ir likusiam dūnininkų plotui (Užventis, Kuršėnai), nes čia *-tjan* > *če* : *pā-če* ~ *pāčią*, *sū pačē* ~ *su pačią*¹². Vadinasi, minėtame plote Mažvydo laikais buvo afrikatos *č*, *dž* < *-tjan* (-), *-djan* (-) ir galinis *-jan* negalėjo būti išvirtęs *-i* (-), *(-e)*, nes ir šiuo metu čia tariamas *e*, kurio Mažvydas nežymėjo *i* (*ij*, *y*).

§ 6. Be to, Mažvydo tarmė negali priklausyti dūnininkų ir šiaurinių dūnininkų plotui dėl dvigarsių *em*, *en*, kuriuos Mažvydas bus turėjęs nepakitusius, tuo tarpu visame šiauriniame žemaičių plote (į šiaurę nuo linijos Priekulė, Ž. Naumiestis, Pajūris, Upyna, Girdiškė, Karyznų k. (4 km. į vakarus nuo Kražių), Kurtuvėnai) šie dvigarsiai XVI a. jau buvo pakitę į *em*, *en* (ar *im*, *in* pietrytiniais pakraščiais). Tai rodo *en* > *e* žodžio gale, pvz.: *lāpē* ~ *lāpē*, *sāulē* ~ *sāulē* *lāpē* ~ *lapē*, *lāukē* ~ *laukē*¹³.

⁸ Žr. ten pat. Tik įvardžiuotinių būdvardžių antrajame dėmenyje Mažvydo *ā* > *e*: *piktases* ~ *piktosios* (vns. klm.), *didziases* ~ *didžiosios* (vns. klm.), žr. Chr. Stang Mažv., p. 76 (§ 54, 5).

⁹ Žr. ten pat, p. 54—55 (§ 28).

¹⁰ Žr. Vl. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida (toliau — Svdt), § 229a. — Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, Lietuvių kalba ir literatūra, Vilnius, 1960.

¹¹ Žr. Vl. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais. — Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, Lietuvių kalba ir literatūra, Vilnius, 1960, p. 36.

¹² Šį dėsnį straipsnio autoriui yra patvirtinęs Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriaus mokslinis bendradarbis V. Vitkauskas, kuriam rytinių dūnininkų tarmė yra gimtoji.

¹³ Žr. Svdt, § 144, 168.

§ 7. a) Greičiausiai Mažvydas yra kilęs iš žemaičių donininkų (klai-pėdiškių) į pietus nuo Priekulės. Kalbinių argumentų, prieštaraujančių Mažvydo kildinimui iš šios vietos, nėra.

b) Afrikatų vartojimas pietinėje donininkų tarmės dalyje ir Mažvydo katekizme sutampa, pvz.:

Mažvydas	Pietiniai donininkai
<i>szadis</i> ¹⁴ ~ <i>žodis</i>	<i>jăutęs</i> ~ <i>jăutis</i>
<i>szadzia</i> ~ <i>žodžio</i>	<i>jăučė -e</i> ~ <i>jăučio</i>
<i>jaucziui</i> ~ <i>jančiui</i>	<i>jăučô</i> ~ <i>jăučiuo</i>
<i>szadi</i> ~ <i>žodį</i>	<i>jăuti</i> ~ <i>jăuti</i>
<i>szadziu</i> ~ <i>žodžiu</i>	<i>jăučo</i> ~ <i>jăučiu</i>
<i>szadegi, patemi</i> ~ <i>žodėje, pačiame</i>	
<i>szadei</i> ~ <i>žodžiai</i>	<i>jăutê</i> ~ <i>jăučiai</i>
<i>szadziu</i> ~ <i>žodžių</i>	<i>jăuču -o</i> ~ <i>jăučių</i>
<i>szadems</i> ~ <i>žodžiams</i>	<i>jăutêms</i> ~ <i>jăučiams</i>
<i>szadzius</i> ~ <i>žodžius</i>	<i>jăučus</i> ~ <i>jăučius</i>
<i>szadeis</i> ~ <i>žodžiais</i>	<i>jăutês</i> ~ <i>jăučiais</i>
<i>trete</i> < * <i>tretjan</i> ~ <i>trečių</i>	<i>trête, stâte</i> ~ <i>trėčių, stėčių</i>
<i>geidentei</i> < * <i>geidjant</i> ~ <i>geidžiančiai</i>	<i>lêidântêm</i> <i>lêdântêm</i> ~ <i>lêidžiančiam</i>

Mažvydo vartojamas *i* < *en*, *-jan* pietinių donininkų tarmėje atliepia *ę*, pvz.:

Mažvydas	Pietiniai donininkai
<i>schirdi</i> ¹⁵ ~ <i>širdžia</i>	<i>šêrdę, kâtę</i>
<i>gailinti</i> ~ <i>gailinčių</i>	<i>dêrbantę</i> ~ <i>dirbančių</i>
<i>mani</i>	<i>mânę</i>

c) Mažvydas vartoja *man*, *dewe*¹⁶. Tai visiškai sutampa su pietinių donininkų *mân* (ir *mânê*) *dève*.

d) Vienintelis dalykas, kuris lyg ir nesutinka su pietinių donininkų tarme, yra Mažvydo *tawe*, *sawe* vietoj donininkų *tève*, *sève*¹⁷, bet Šilutės link yra vartojama ir forma *tâve*, *sâve* || *tâvi*, *sâvi*.

§ 8. Daugumas argumentų, kuriais naudojamosi Mažvydo kildinimui iš donininkų tarmės nuneigti, šiuo metu, pasirodžius naujiems darbams apie Mažvydą ir jo Katekizmą, iš tikrųjų nieko nebesako nei apie Katekizmo tarmės lokalizaciją, nei apie paties Mažvydo kilmės vietą.

a) Kad Mažvydas nebuvo bajoriškos kilmės (žr. § 3b) yra įrodęs prof. K. Jablonskis¹⁸.

¹⁴ Žr. Ch r. S t a n g. Mažv. p. 163. Pietinių donininkų tarmės duomenys surinkti straipsnio autoriaus 1959 m. birželio mėn. ir 1961 m. rugsėjo, spalio mėn.

¹⁵ Žr. ten pat, p. 70 (§ 53).

¹⁶ Žr. ten pat, p. 167—168, 170 (§ 333, 2; 335).

¹⁷ Žr. ten pat, p. 170 (§ 335).

¹⁸ Žr. Prof. K. Jablonskis, Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 97.

b) Slavizmų kilmę Rytų Prūsijos lietuvių raštuose (žr. § 3c) ir šnekamojoje kalboje (tarmėse), kaip lenkų kalbos įtaką, yra išaiškinęs J. Kruopas straipsnyje „Žodyninės slavybės Mažvydo raštų kalboje“¹⁹.

c) Tėvavardis *Vaitkūnas* (žr. § 3 d) visiškai nerodo, kad Mažvydas turi būti kilęs ne iš donininkų. Jeigu tėvavardžiai nevartojami Prūsijos dokumentuose, tai visiškai suprantama, nes jie rašyti vokiečių pavyzdžiu, o vokiečiai tėvavardžių nevartojo. Taigi iš tikrųjų tie dokumentai visiškai nerodo, kad vakariniai lietuviai, gyvenę Prūsijos valstybėje, nebūtų vartoję tėvavardžių. Apie tėvavardžių buvimą ir Prūsijos lietuvių kalboje, kuria remdamasis, matyt, Mažvydas ir parašė savo tėvavardį *Vaitkūnas*, aiškiausiai rodo vakarų lietuvių tėvavardinės pavardės, kaip *Anskaitis*, *Donelaitis*, *Spjkeraitis*, *Sneideraitis*²⁰. Pagaliau, kad Prūsijos lietuviai turėjo tėvavardžius, aiškiausiai yra pasakęs D. Kleinas: „Tėvavardžiai yra padaromi iš tikrinių daiktavardžių arba iš vardų, reiškiančių pareigas: *Adomaitis* „Adomo sūnus“ iš žodžio *Adomas*, *Jokubaitis* „Jokūbo sūnus“ — iš *Jokubas*, *Karalunas* „karaliaus sūnus“ — iš *Karalus*, *Kunigaikštis* „Kunigo sūnus“ — iš *Kunigas*, *Klebonaitis* „Klebono sūnus“ — iš *Klebonas*“²¹. Matyt, D. Kleino atstovaujami Prūsijos lietuviai iš *-a*-kam. vardų tėvavardžius turėjo su priesaga *-aitis* (*Adomas* : *Adomaitis*, *Jokūbas* : *Jokūbaitis*), o iš *-u*-kam. — su priesaga — *-ūnas* (*Karalius* : *Karaliūnas*, *Vaitkus* : *Vaitkūnas*). Manymas, kad *Vaitkus* (<*Vaitiekus*), kaip lenkiškos kilmės vardas, buvęs nepažįstamas vakariniams lietuviams²², yra be pamato — vardą *Vaitkus* pažįsta Milkus, Fr. Kuršaitis²³, V. Kalvaitis²⁴. Vaitkaus buvimą klaipėdiškių plote gali patvirtinti ir aplink Šilutę du kaimai *Vaitkaičiai*, kurių vardai be abejo, yra pavardinės kilmės.

d) Teiginys, kad vakariniai lietuviai neturėję *kovo* ir *balandžio* mėnesių vardų (žr. § 3 d), neatitinka tikrovės. Brodovskio žodyne parašyta: *Februarius* — *Kowinis*, *Kowas*²⁵, *Martius* — *Karvelinis*, *Balandis*²⁶.

e) Pagaliau lieka teiginys, kad Mažvydas nemokėjęs vokiškai (žr. § 3 t). Ar gali šis tvirtinimas, jeigu jis ir teisingas²⁷, ką nors pasakyti apie Mažvydo kilmę? Juk XVI a., be jokios abejonės, visas Klaipėdos kraštas tikrai tebebuvo nesuvokietintas, maža to ir vokiškai mokančių

¹⁹ Žr. Doc. J. Kruopas, Žodyninės slavybės Mažvydo raštų kalboje. — Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 247.

²⁰ Žr. J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas, 1933, p. 96 ir kt.

²¹ Žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, p. 459—460.

²² Žr. K. Jablonskis, min. str. p. 91.

²³ Žr. Littauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat, Halle, 1883, S. 484.

²⁴ Žr. W. Kalwaitis, Lietuwiszkių wardų klėtėlė, Tilžė, 1910, p. 20.

²⁵ Žr. Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum, darinnen... von Jacobo Brodowsky, t. I, p. 455.

²⁶ Žr. ten pat, p. 899.

²⁷ Žr. P. Pakarklis, Mažoji Lietuva Mažvydo laikais. — Senoji lietuviška knyga, 1947, p. 118.

žmonių čia reikėjo gerai paieškoti. Kad taip buvo, gali rodyti šie faktai: net Ragainėje prieš Mažvydą buvusio vokiečių kunigo A. Lautersteno vaikai mokėjo lietuviškai²⁸, vadinasi, augo lietuviškoje aplinkoje; iš viso Ragainės apylinkėse gyveno lietuviai ir maža kas iš jų temokėjo kiek vokiškai, „apskrities viršininkas ir negausingi kiti tarnautojai vokiečiai taip pat turėjo mokėti lietuviškai“²⁹. Jeigu Mažvydas, studijuodamas Karaliaučiaus universitete (nuo 1546 m. rugpiūčio mėn. 1 d. iki 1548 m. balandžio mėn. 5 d.)³⁰, neišmoko vokiškai, tai tik rodytų, kad XVI a. ir Karaliaučiuje vokiečių kalba dar nevaicino didelio vaidmens, be jos buvo galima apsieiti.

§ 9. Savaimė suprantama, kad nuo Mažvydo laikų iki šiol tarmė daug kuo galėjo pasikeisti: vienos tarmės ypatybės galėjo išnykti, kitos — atsirasti. Tačiau čia gretintos Mažvydo Katekizmo ir pietinių donininkų tarmės ypatybės (*č, dž||t, d<tj, dj, ę<en, -jan* ir kt.) tuo metu jau turėjo būti atsiradusios, nes afrikatos *č, dž<tj, dj* žemaičių tarmėse (o dar anksčiau *a (<ā, an)* po *j>el|ę*) yra atsiradusios apie XIV amžiaus pabaigą³¹.

§ 10. Mažvydas Katekizme vietoj dabartinio lietuvių literatūrinės kalbos *o* rašo *a*, kuris greičiausiai reiškia *ā*. Vėlesniuose Mažvydo raštuose jau rašomas *o*. Suprantama, kad savo ankstesniųjų raštų *a* Mažvydas pakeitė į *o* ne dėl savo tarmės pasikeitimo: tarmė taip greitai pasikeisti negalėjo. Balsį *o* Mažvydas vėlesniuose savo raštuose bus pradėjęs rašyti, derindamasis prie kitų tarmių (greičiausiai Rytų Prūsijos vakarų aukštaičių), kuriose ilgasis *a* tuo metu jau yra buvęs išvirtęs į *o*. Žemaičių donininkų tarmėje ilgasis *a* yra siaurėjęs, virtęs į *o* (vidurinėje dalyje, apie Priekulę) ar *uo* (pietinėje ir šiaurinėje dalyje) vėliau, negu kitose žemaičių tarmėse. Vėlesnį donininkų tarmės *a* siaurėjimą rodo šie faktai:

a) Dar ir šiuo metu apie Klaipėdą *ā* siaurėjimas nėra pasibaigęs, čia *ā* tariamas su *o* atspalviu (*ā*).

b) Šiaurinėje donininkų tarmės dalyje *a* yra pradėjęs siaurėti po *ai>ā* žodžio gale. Sutapę *ā* ir *ā<ai* tolesnėje raidoje yra vienodai pasikeitę į *o*³², o visus dūnininkus ir dounininkus *ā* siaurėjimas turėjo pereiti prieš *ai>ā* ir žodžio pradžioje, ir žodžio gale³³.

Dūnininkų ir dounininkų ankstesnį *ā* siaurėjimą, tur būt, rodo ir visiškas šio balsio sudvibalsėjimas, išvirtimas į *uo*, o donininkų tarmėje (pietinėje ir šiaurinėje jos dalyje, kur *ā* yra dvibalsėjęs) pirmasis dvi-

²⁸ Zr. J. Bertoleit, Die Reformation unter den preussischen Litauen. Erster Teil. — Jahrbuch der Sinodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte, Königsberg, 1932, S. 31.

²⁹ K. Jablonskis, min. str., p. 95.

³⁰ Zr. ten pat, p. 92, 94.

³¹ Zr. Švdt, § 229.

³² Zr. D. Gargasaitė, Plikių tarmės žodžio galo dvibalsis *ai*. — Lietuvių kalbotyros klausimai, t. III, Vilnius, 1960, p. 88—89.

³³ Zr. šiame tome spausdinamą straipsnį „Žemaičių tarmių vokalizmo susiformavimas“, § 12—14.

balsio sandas yra neryškus, pvz.: *m^uóku~móku* (Kalotė, Plikiai, Jakai, Žardė, Dauparai, Dovilai; Ramučiai, Sakūčiai).

Vadinasi, Mažvydo Katekizmo *a~o* greičiausiai rodo to meto donininkų tarmės fonetinę ypatybę. Jokiu būdu XVI a. ilgasis *ā* negalėjo būti nesusiaurėjęs visose lietuvių kalbos tarmėse. Vakarų aukštaičių (bent pietų-vakarų dalyje) tuo metu jau bus buvęs *ā>o*³⁴, greičiausiai ir žemaičių dūnininkų ir donininkų *ā* taip pat jau yra buvęs daugiau susiaurėjęs, negu donininkų.

§ 11. Vietoj dabartinės literatūrinės kalbos dvibalsio *uo* Mažvydo Katekizme rašoma *o* (be tų atvejų, kur visi žemaičiai turi *ū*), kuris greičiausiai ir reiškė *o* balsį, nes kituose raštuose, kur jau Mažvydas yra perėjęs prie vakarų aukštaičių tarmės, tą dvibalsį žymį *ū*, pvz., „Giesmėse krikščioniškose“: *nūg* (149), *Dūts*, *Dūk* (226); „Formoje krikštymo“: *ko-kiū* (119), *apiūka* (120). Vadinasi, Mažvydas bus girdėjęs skirtumą tarp savo tarmės *o* (<*ō*) ir vakarų aukštaičių *uo* (<*ō*).

§ 12. Daugelis tyrinėtojų yra priėję prie išvados, kad pirmosios lietuviškos knygos kalba buvo norminama³⁵. Vadinasi, kai kas Mažvydo Katekizmo kalboje gali būti ir dirbtiniu būdu atsiradę. Tačiau daugumas Katekizmo kalbos fonetinių ypatybių greičiausiai priklauso vienai tarmei, kitaip, jeigu šio Katekizmo kalbos fonetika būtų kelių tarmių derinys, tai ji nesudarytų tokios darnios fonetinės sistemos, neturinčios savo viduje prieštaravimų, kaip kad yra, sakysim, su S. Daukanto vėlesniųjų raštų kalba, kur autorius dirbtiniu būdu yra stengęsis kalbą norminti, tobulinti (pvz.: *kelávo*, *vijszkelo*, bet *winksznas* 'vinkšnos, dgs. v.³⁶). Jeigu Mažvydo Katekizmo kalboje ir yra kitų tarmių elementų, tai jie sudaro nežymias išimtis³⁷ ir yra aiškiai išskiriami iš visos Katekizmo kalbos sistemos.

Iš v a d o s: 1. Pirmosios lietuviškos knygos (Martyno Mažvydo Katekizmo) kalba yra artimiausia žemaičių donininkų (klaipėdiškių) pietinės dalies (į pietus nuo Priekulės) kalbai.

2. Jeigu Mažvydo Katekizmo kalbos sutapimas su pietinių donininkų tarme nėra atsitiktinis, tai reikia manyti, kad pietinių donininkų tarmė bus davusi pamatą pirmosios lietuviškos knygos kalbai.

3. Pats Katekizmo autorius Martynas Mažvydas taip pat gali būti kilęs iš pietinių donininkų ploto.

VVPI
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1961 m. gruodžio 16 d.

³⁴ Žr. V. L. Grinaveckis, Keli lietuvių kalbos tarmių fonetinių ypatybių istorijos klausimai. — Kalbotyra, t. III, Vilnius, 1961.

³⁵ Žr. K. Korsakas, Pirmoji lietuviška knyga. — Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 21 ir kt.; K. Jablonskis, min. str., p. 99 ir kt.

³⁶ Žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, Vilnius, 1957, p. 356.

³⁷ Žr. Ch. Stang Mažv., p. 173.

ПО ПОВОДУ ЛОКАЛИЗАЦИИ ГОВОРА ПЕРВОЙ ЛИТОВСКОЙ КНИГИ КАТЕХИЗМУСА МАЖВИДАСА

ВЛ. ГРИНАВЕЦКИС

Резюме

1. Что говор, легший в основу языка первой литовской книги Катехизмуса М. Мажвидаса, является жемайтским, уже вполне доказано. Хр. Станг в своей студии о языке этой книги¹ пытается уточнить место говора Мажвидаса на территории жемайтского диалекта. Он, ссылаясь на то, что Мажвидас писал *-i, -ij, -u* вместо древних окончаний *-en, -ján*, на употреблении Мажвидасом формы *dewe* «дал», на отсутствие юго-восточного жемайтского говора *i, ū* вместо литовского литературного языка дифтонгоф *ie, io*, приходит к выводу, что говор Мажвидаса относится к северо-западному жемайтскому говору, за исключением его самой северо-западной части (Дарбенай, Салантай, Ленкимай, Картена, Плунге, Мажейкяй), так как в этом углу, у побережья Балтийского моря, в конце слова во всех случаях отсутствуют аффрикаты *č, dž < tj, dj*, чем эта часть жемайтского диалекта резко отличается от языка Мажвидаса².

2. А. Шлейхер говор Мажвидаса считал западно-жемайтским (донининкским, клайпедским).

Ю. Геруллис, привел следующие аргументы против мнение А. Шлейхера³:

а) В архивах г. Каралаячуса (Конигсберг, ныне Калининград) не найдены документы, указывающие на происхождение М. Мажвидаса из Клайпедского края.

б) Мажвидас является двоеродным братом Вилентаса, который был бояром, а бояров в Пруссии, по мнению Ю. Геруллиса, не было.

в) Мажвидас употребляет много полонизмов. Если бы он происходил из Пруссии, то употреблял бы больше германизмов, а не полонизмов.

г) Мажвидас имел отчество *Vaitkūnas*. Отчества в документах Пруссии не встречаются, а, напротив, в документах Великого Княжества Литовского в XVI в. отчества употребляются обильно.

д) Мажвидас употребляет названия месяцев *kovas* 'март', *balandis* 'апрель', которые литовцами Пруссии никогда не употреблялись.

¹ Zr. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas von Chr. S. Stang, Oslo, 1929 (далее — Chr. Stang Mažv.).

² Zr. Chr. Stang Mažv. § 53; 333, 336.

ж) Мажвидас в одном письме пишет „*non calleo aliquantulum germanicè...*“ Если он происходил бы из Клайпедского говора, то должен был бы знать немецкий язык.

3. Говор первой литовской книги не может относиться к северо-западным жемайтским говорам (от линии Приекуле, Жемайčiu Наумиестис, Паюрис, Витогала, Қаркленай, Упина, Тришкяй, Қликоляй) по употреблению аффрикат в конце слова, а также из-за $\bar{a} > e$ после мягких согласных.

4. Законы $tj, dj > i, d, \bar{a} > a$ (после j и других мягких согласных) в языке первой литовской книги сходны с теми же самыми законами в южной части Клайпедского говора (к югу от Приекуле).

5. Мажвидас в Катехизмусе вместо литер. яз. *uo* пишет *o*, а в других своих произведениях, где в большинстве им употребляется западно-аукштайтский диалект, — *ū*. Это указывает на то, что буквой *o* Мажвидас обозначал гласный своего диалекта *o*, а позднее буквой обозначал аукштайтский дифтонг *uo*.

6. Вместо литер. яз. $o < \bar{a}$ Мажвидас³ пишет $a (= \bar{a})$, который еще в XVI в. мог произноситься в донининкском говоре, а в дунининкском и в доунининкском, по всей вероятности, он уже был узким звуком (дифтонг или дифтонгоид).

7. а) Что Мажвидас не происходил из бояр, доказано проф. К. Яблонским⁴.

б) Происхождение славизмов у Мажвидаса доказано И. Круопасом⁵.

в) Отчество Мажвидаса *Vaitkūnas* может относиться к западно-литовским говорам, так как имя *Vaitkus* находим у Милкуса, Фр. Куршайтиса⁶, В. Калвайтиса⁷.

г) Названия месяцев *kovas, balandis* находим в словаре И. Бродовского⁸.

д) Что Мажвидас не владел немецким языком (если это правда), то вполне возможно, так как в XVI в. западные литовцы еще не знали немецкого языка⁹.

8. Таким образом приходим к следующим выводам:

³ Žr. Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų, Kaunas, 1922, стр. XI и сл.

⁴ Žr. Prof. K. Jablonskis, Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, стр. 97.

⁵ Žr. Doc. J. Krupas, Zodyninės slavybės Mažvydo raštų kalboje. — Senoji lietuviška knyga. Vilnius, 1947, стр. 247.

⁶ Žr. Litauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat, Halle, 1883, S. 484.

⁷ Žr. W. Kalwaitis, Lietuviškų vardų klėtėlė, Tilžė, 1910, стр. 20.

⁸ Žr. Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum, darinen von Jacobo Brodowsky, t. I, стр. 445, 898.

⁹ Žr. Prof. K. Jablonskis, упом. статья, стр. 95.

а) Язык первой литовской книги является более сходным с южной частью клайпедского (донининкского) говора (к югу от Приекуле).

б) Если сходство языка Катехизмуса Мажвидаса с южной частью клайпедского (донининкского) говора не является случайным, то нужно полагать, что южно-донининкский говор лег в основу языка первой литовской книги.

в) Сам автор первой литовской книги Мартинас Мажвидас также может происходить с этой же территории донининков.
